

מוטיבציית הגיור בסוגיית גר קטן

עז בן נון

פתיחה

סוגיית "גר קטן" נפתחת במימרא המובאת בשם רב הונא: "אמר רב הונא: גר קטן מטבילין אותו על דעת בית דין" (כתובות יא ע"א). מיד אחריה פותחת הגמרא בדיון כיצד מתבצע הגיור. המאמר לא יעסוק בשאלה "כיצד מתבצע גיור הקטנים", אלא בשאלה מדוע להשתמש בו, כלומר מהיכן נובעת המוטיבציה של חז"ל לגייר קטנים. לצורך כך אסקור את פשט הסוגיה ואעמיק בשיטת התוספות עליה. על פניו, הגמרא והתוספות עוסקים שניהם בשאלה "כיצד", אך מטרת המאמר לגלות את תפיסות העומק מאחורי המנגנונים ההלכתיים של הגיור.

פשט הגמרא

ראשית, נסקור את הבירור של הגמרא לדברי רב הונא:

מאי קא משמע לן? דזכות הוא לו, וזכין לאדם שלא בפניו. תנינא: זכין לאדם שלא בפניו, ואין חבין לאדם שלא בפניו. מהו דתימא עובד כוכבים בהפקירא ניחא ליה, דהא קיימא לן דעבד ודאי בהפקירא ניחא ליה, קמ"ל דהני מילי גדול, דטעם טעם דאיסורא, אבל קטן - זכות הוא לו.

(כתובות יא ע"א)

הגמרא מניחה שדברי רב הונא מסתמכים על המסלול המשפטי של "זכין לאדם", כלומר אדם יכול להקנות לאדם אחר משהו על ידי ש'קנה אותו בעצמו. הגמרא מסבירה שדין זה יכול להתבצע רק כאשר הפעולה היא לא רק של "זכייה" מלשון שליחות, אלא גם "זכייה" מלשון זכות. משמעות הדבר שדין זכייה לאדם יכול להתבצע רק כאשר הפעולה מקנה לאדם דבר ש"טוב לו".

יש שתי שיטות בנוגע לבירור מהות ה"טוב" הנזכר:

1. טוב אובייקטיבי, כלומר מה יגרום לאדם לטוב בחייו.
 2. מה אותו אדם היה רוצה אם היינו שואלים את דעתו באותו הרגע.
- מובן שלכל אחת מן השיטות השלכות מרחיקות לכת. לפי השיטה הראשונה, זכייה לאדם בסיגרינות, סמים או אלכוהול לא תתאפשר מכיוון שהיא בגדר "חבין" ולא "זכין". לפי השיטה השנייה, גם אם אזכה לאדם בדבר הטוב ביותר בעולם, אם הוא אינו רוצה אין זה בגדר "זכין".
- מהמשך הגמרא נראה שהטוב מוגדר לפי השיטה השנייה, שהרי ההבדל בין זכיית גרות לקטן (אפשרית) ובין זכיה לגדול (אינה אפשרית) הוא חוויית החטא הסובייקטיבית. לאחר שחוה את החטא אנו מניחים ש"בהפקירא ניחא ליה", כלומר נוח לו בהפקרות ולכן אי אפשר להחיל עליו את דין "זכין" ולגירו.¹⁵⁷ יש לציין שלמרות הסבר זה יש דעות בראשונים הדבקות בשיטה הראשונה.

שיטת התוספות

התוספות בד"ה "מטבילין אותו על דעת בית דין" מבררים את הדרך המשפטית שבה הגיור מתבצע:

ותימה דהא זכייה הוי מטעם שליחות דכיון דזכות הוא לו אנן סהדי דעביד ליה שליח כדמוכח בפ"ק דב"מ (דף יב.). גבי חצר משום יד איתרבאי ולא גרע משליחות וא"כ היאך זכין לקטן והלא אין שליחות לקטן כדאמרינן באיזהו נשך (שם עא:): ועוד דאכתי עובד כוכבים הוא

¹⁵⁷ יש שיטענו שאין זו ראייה, ושינוי הדין משום "בהפקירא ניחא ליה" הוא משום שנוח לו בחטא וכנראה הוא יחטא שוב. לכן הגיור לא ייטיב לו אובייקטיבית, אלא יגרום נזק. זו כנראה טענת הראשונים הממשיכים לצדד בשיטה זו. אך מהמשך הגמרא העוסקת בדין מחאה נראה שהזכייה תלויה ברצון הקטן שזכין עבורו. דין מחאה מלמד שכאשר יש בקטן דעת הוא מגלה את דעתו למפרע ויכול לבטל את הזכייה. אם כן, הזכייה תלויה ברצון הסובייקטיבי.

ואמרי' התם דקטן דאתי לכלל שליחות אית ליה זכייה מדרבנן עובד כוכבים דלא אתי לכלל שליחות אפילו זכייה מדרבנן לית ליה.

(כתובות יא ע"א, ד"ה "מטבילין אותו על דעת בית דין")

התוספות מתחילים בשאלה המתבקשת כיצד מתבצע דין השליחות לקטן, שהרי הוא סותר שני כללים מפורשים: 1) אין דין שליחות לקטן מדאורייתא משום שאינו בר דעת; 2) הקטן הוא גם עובד כוכבים ולעובד כוכבים אין דין שליחות אפילו מדרבנן.

התוספות עונים תשובה ראשונה הנראית תמוהה מיסודה לכאורה:

ונראה לר"י דהכא נמי דזכין לו מדרבנן כדאמרינן התם דקטן אית ליה זכייה מדרבנן ואף על גב דאכתי עובד כוכבים הוא הא אתי לכלל שליחות א"נ כיון דבהך זכייה נעשה ישראל הוה ליה כישאל גמור לענין זכייה וא"ת היכי הוי גר מדרבנן ושרינן ליה בבת ישראל וקידושיו קידושין הא מן התורה עובד כוכבים הוא וי"ל דקסבר כמ"ד בהאשה רבה (יבמות דף פט:): דיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בקום ועשה וכי פריך מאי קמ"ל הוה מצי לשנויי קמ"ל דיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בקום ועשה.

(שם)

על פי שיטת ר"י (רבי יצחק), התשובה לשאלה כיצד מתבצעת השליחות היא שחכמים יצרו תקנה חדשה לגר קטן כדי שיוכל לזכות בגיור. התוספות מקשים: "הא מן התורה עובד כוכבים הוא"? אז איך הוא מקדש אישה בת ישראל שהוא איסור דאורייתא עבורו?

התוספות עונים בשם ר"י תשובה מפתיעה: יש לומר שסבר רב הונא כמו הסוגיה ביבמות הטוענת שחכמים יכולים לעקור דבר מן התורה ב"קום עשה".¹⁵⁸ אך האם זו אכן מסקנת הסוגיה ביבמות?

עקירת דבר מן התורה

המשנה ביבמות עוסקת באישה שבעלה הלך אל מדינת הים. כיוון שהגיעה שמועה שמת בעלה היא נישאה לאחר, אך בעלה חזר. מסקנת המשנה בסוגיה

¹⁵⁸ לתוספות יש תשובה נוספת, אך לא נעסוק בה.

היא שמרגע הגעת הבעל הראשון האישה אסורה על שניהם, ואם תלד ילד, בין מהראשון ובין מהשני, הרי הוא ממזר.

הגמרא דנה מדוע ילד מהבעל הראשון יהיה ממזר, שהרי היא עדיין אשתו מדאורייתא. הגמרא משווה דין זה לדינו של רב חסדא בנוגע לתרומה: במקרה שאדם תרם פירות טמאים על מנת להתיר פירות טהורים, ועבר על איסור מדרבנן, אין תרומתו תרומה והוא צריך לתרום שנית. נוסף לכך הפירות הטמאים שנתרמו חוזרים להיות טבל (פירות שלא נתרמו).

רבה מקשה על דין זה בהמשך הסוגיה:

דיך דאמרת לא עשה ולא כלום כל עיקר, דאפי' הוא גריוא הדר לטיבליה, מאי טעמא? גזירה דלמא פשע ולא מפריש, מי איכא מידי דמדאורייתא הוי תרומה, ומשום דלמא פשע אפקוה רבנן לחולין? וכי בית דין מתנין לעקור דבר מן התורה?

(יבמות פט ע"ב)

רבה שואל: הטעם שבגללו אתה, רב חסדא, גוזר שיחזרו הפירות להיות טבל הוא כדי שלא יפשע אותו תורם שנית, אבל הרי הן תרומה מדאורייתא, ואיך יכול בית הדין לעקור דבר מן התורה?

בתשובתו רב חסדא מביא מקרים שבהם עקרו חכמים דבר מן התורה, וכנגדו רבה מוכיח שאין במקרים אלו מן העקירה שב"קום עשה" אלא רק ב"שב ואל תעשה". יש בסוגיה כשבעה דיונים, ואנו נתמקד בדיונים האחרונים הרלוונטיים לענייננו.

בסוגיה הראשונה רב חסדא טוען: אליהו הקריב קורבנות בהר הכרמל על במה כאשר בית המקדש קיים, ועבר על איסור במות. רבה דוחה ראייה זו: מדובר במקרה של "מיגדר מילתא", כלומר היה צריך לעשות זאת כדי לגדור את העם מלעשות מעשים שהיו פרוצים בהם. דיון זה מוסיף את המושג החדש "מיגדר מילתא" לסוגיה. הסוגיה מסתיימת בחתימה של רבא ודחייה של טענת רב חסדא, ומשמע שאכן אי אפשר לעקור דבר מן התורה בקום עשה.

המקרים הבאים הם דוגמאות נוספות ל"מיגדר מילתא": בזמן היוונים אדם שרכב על סוס בשבת נסקל בידי בית הדין אף על פי שאין בכך איסור

דאורייתא. אדם שבעל את אשתו בפומבי הולקה אף על פי שאין בכך חיוב מלקות. ההסבר בשני המקרים הוא שבית הדין העניש יותר משורת הדין כדי "לגדור את הדור מעבירות שהיה פרוץ בהן". אם כן, הסוגיה מסתיימת כשידו של רבה על העליונה. על פי מסקנת הסוגיה, חכמים יכולים לעקור דבר מן התורה ב"שב ואל עשה" ואינם יכולים לעקור ב"קום ועשה" אלא אם כן מדובר ב"מיגדר מילתא" המותר ודאי.

מיגדר מילתא

מהי אפוא אותה הגדרה לא ברורה של רבה וכמה היא שונה מסתם עקירת דבר מן התורה? הרמב"ם מגדיר את המושג ומבהיר את ייחודו:

ויש לבית דין לעקור אף דברים אלו לפי שעה אף על פי שהוא קטן מן הראשונים שלא יהו גזרות אלו חמורין מדברי תורה עצמה שאפילו דברי תורה יש לכל בית דין לעקרו הוראת שעה, כיצד בית דין שראו לחזק הדת ולעשות סייג כדי שלא יעברו העם על דברי תורה, מכין ועונשין שלא כדין אבל אין קובעין הדבר לדורות ואומרים שהלכה כך הוא, וכן אם ראו לפי שעה לבטל מצות עשה או לעבור על מצות לא תעשה כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהכשל בדברים אחרים עושין לפי מה שצריכה השעה, כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצות לפי שעה כדי שיתקיימו [כולם] כדרך שאמרו חכמים הראשונים חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה.

(הלכות ממרים ב, ד)

משמע מכאן שייחודה של קביעת חכמים המאפשרת להם לעקור דבר מן התורה אף ב"קום עשה", נמצא במטרה אשר לשמה עוקרים. הרמב"ם מונה שתי סיבות לעקירת דבר מהתורה ב"מיגדר מילתא":

1. ליצור סייג לדין שאין חוששים לו בדרך כלל באמצעות ענישה קשה לעוברים עליו. המטרה היא ליצור הרתעה במקום שיש פריצות. עקירה זו היא "תקנת שעה" והיא מתבטלת כשהצורך נגמר.

2. ביטול עשה או לא תעשה משום שהמצב ההלכתי הקיים גורם למצב הלכתי חמור הרבה יותר המסכן את המערכת עצמה ("להציל רבים מישראל מלהכשל בדברים אחרים").

מובן שמשלו של הרמב"ם על הרופא נכתב על הדרך השנייה, שכן תיאור הרופא החותך איבר כדי להציל את כלל הגוף מניח שהן הבעיה והן המשמעות הרחבה שלה נמצאות באותה המערכת ולא בגורם חיצוני של צורך שעה.

ביאור שיטת התוספות

לאחר העיון בסוגיה ביבמות עולה שאלה על דברי התוספות שראינו לעיל: מדוע הם מסתמכים בתשובתם שחכמים יכולים ליצור תקנה לגיור קטן על הסוגיה ביבמות שמסקנתה היא שלחכמים אין הכוח לעקור דבר תורה ב"קום עשה"? זאת ועוד, בכל המקרים המובאים בגמרא ביבמות ברור מאוד מדוע חכמים רוצים לעקור את אותם דברי תורה וברור שהמניע שלהם חזק וחשוב. לעומת זאת בדברי התוספות בכתובות אין שום התייחסות לשאלה מה מניע את חכמים לתקן תקנה זו. התייחסות כזו לא נמצאת אף בגוף הגמרא. אם כן, מדוע בכלל לטרוח לגייר קטנים?

הדרך היחידה ליישב את הסתירה בין דברי התוספות למסקנת הסוגיה ביבמות היא שטענתם שחכמים יכולים לעקור דבר מן התורה ב"קום עשה" מדברת על מקרה של "מיגדר מילתא" בלבד. אם כן, חידושם אינו שחכמים יכולים לעקור דבר מן התורה ב"קום עשה", אלא שהמצב שבו עוסקת הגמרא נכלל בהגדרת "מיגדר מילתא". אם כן, מהו המצב שבו עוסקת הגמרא ומדוע הוא נכלל בהגדרה זו?

אפשר למצוא תשובה לשאלה זו בתיאור המקרה על פי התוספות ר"ד. הוא מפרש את דברי רב הונא שבית דין יכולים לגייר קטן "אע"פ שאין לו אב ואם, כגון תינוק שנמצא מושלך או ששבו ישראל קטני פלישתים" (תוספות ר"ד כתובות יא ע"א).

המכנה המשותף בין כל המקרים המתוארים בדבריו הוא שהגיע ילד גוי אל קהילה יהודית והוא עתיד לגדול בה. הוא יכול היה לומר כרש"י שמדובר בילד שאמו הביאתו להתגייר, אבל נראה שהוא הלך בעקבות הבנת התוספות את הגמרא, והסיק שכדי לתקן תקנת חכמים מיוחדת המצב חייב להיות קיצוני. מצב שבו גוי עומד להיטמע בקהילה היהודית וככל הנראה לגדול בה ואף להתחתן בה, הוא מקרה שבו חכמים מעדיפים לעקור דבר מן התורה כדי למנוע תופעה הלכתית חמורה הרבה יותר של נישואי תערובת.

החשש מנישואי תערובת הרתיע את הקהילה היהודית לאורך כל שנות הגלות עד ימינו. אולם המצב הרגיל הוא פשוט: הגוי הוא האחר שאינו חלק מהקהילה. לעומת זאת הסיטואציה המתוארת בידי התוספות רי"ד היא שהאחר, חסר האונים והחלש, נכנס אל תוך הקהילה. במקרה כזה יש שתי דרכים: לגרש או לאמץ. נראה מדבריו שהחלטה הטבעית היא לאמץ ולכן ההחלטה הבאה היא לצרפו אל העם היהודי בכל מחיר, שכן אם לא יצטרף ראשון הסדקים יופיע בחומה בין הקהילה לגויים. והסדק הזה עלול להוביל לאיום הגדול ביותר על העם היהודי – התבוללות.

הבנה זו מסבירה גם את המניע להפיכתו של בית הדין לאפוטרופוס מגייר, על פי רש"י. המניע הוא שלא יהיה בקהילה אדם זר לחלוטין שאין מי שידאג לו, ולפיכך נציגי הקהילה יהיו אחראים לו וידאגו לגיירו.

השלכות לימינו

בישראל חיים כ-380,000 אזרחים שאינם מוכרים כיהודים על פי ההלכה אף כי לרובם שורשים יהודיים או בני זוג בעלי שורשים יהודיים, והם עלו לישראל על פי חוק השבות. ריכוזם הגדול הוא בקרב עולי ברית המועצות לשעבר. מדי שנה עוברים גיור רק אחוז קטן מאזרחים אלה, כ-6,000.

(דיון בוועדת העלייה בכנסת, יולי 2009)

בין אם תפיסת התוספות תתקבל להלכה כפתרון לבעיית ה"יהודים שלא על פי ההלכה" ובין אם לא, שיטתם בסוגיית גיור קטן צריכה להיות מגדלור מוסרי ומצפן מעשי לפתרון הבעיה. בין כל מלחמות הדעות והפולמוסים כיצד יש

לבצע את הגיור, מה נחשב כשר ומה מוקצה מחמת מיאוס, יש מקום מרכזי לתפיסת התוספות והתוספות רי"ד. היא אינה רק פתרון הלכתי אלא הבנה כללית שיש לקהילה אחריות לדאוג לחלש גם כאשר הוא בא מבחוץ. את אחריות הקהילה המקומית, כפי שהיא מתבטאת בסוגיה, יש להכפיל ולשלש בבואנו לדון באחריות לאומית. אין מדובר עוד בשטעטל, וההשלכות של חוסר פתרון אינן מסתכמות בזוג מעורב המוקע מן הקהילה. עצימת העיניים נוכח תופעה זו בימינו היא לא פחות מאשר השלכת אחריות. תפיסת התוספות והתוספות רי"ד מזכירה לנו שבמקרי קיצון חכמים יכולים לעקור דבר מן התורה אפילו ב"קום עשה". הסבר הרמב"ם למושג "מיגדר מילתא" מפרט ומבהיר מה יאפשר דבר כזה: "וכן אם ראו לפי שעה לבטל מצות עשה או לעבור על מצות לא תעשה כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהכשל בדברים אחרים".

הרמב"ם אומר לנו חד-משמעית: כאשר יש סכנה שיהודים רבים עומדים להיכשל בדבר עבירה, ואפשר להחזיר אנשים רבים לדת, יש לנקוט אפילו אמצעים חמורים כמו לעקור דבר מן התורה ב"קום עשה" משום "מיגדר מילתא". ננקוט אנו קל וחומר לעצמנו, שהרי לפי הרמב"ם מספיקה סכנה אחת ובמקרה שלנו שתי הסכנות מופיעות, ועוד הרמב"ם מדבר על עקירת דבר מדאורייתא, ואילו לנו יש דרכים לעשות זאת בלא עקירה של אות אחת מן התורה. צריכים אנו להישיר מבט אל האחר הנמצא בתוכנו ולראות בו לא רק סכנה דמוגרפית, אלא גם הזדמנות. מופיעה לפנינו הזדמנות לזפות, לשון "זכין" ולשון "זכות", באדם שיעמוד אתנו בגורל אחד. לפתוח דלת לאחר שיכול להיות לאח.